

أرموی، لقمان بن حسین

ادراکی بیگلاری قاسم خان ارغنون

جلال‌الدین اکبر پادشاه، سومین پادشاه سلسله گورکانیان هند (حک: ۹۶۳-۱۰۱۴ ق)، درآمد و به لقب خان زمان نائل شد (اصغر، ص ۲۷۹، پانویس ۲). ادراکی شعر نیز می‌سروده است. (برای مطالعه نمونه اشعار او ← سدارنگانی، ص ۱۷۳-۱۷۵).

آثار

بیگلارنامه* (تألیف: ۱۰۱۷ ق)؛ مثنوی عاشقانه جنیسرنامه (یا: شنیرنامه).

منابع

احمد، ظیورالدین (۱۳۸۴). «ادراکی بیگلاری تنوی»، دانشنامه زبان و ادب فارسی در شبه‌قاره، تهران، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ج ۱. اصغر، آفتاب (۱۳۶۴). تاریخ‌نویسی فارسی در هند و پاکستان، لاهور، خانه فرهنگ جمهوری اسلامی ایران. حاج‌سیدجوادی، کمال (۱۳۹۰). فرهنگنامه زبان و ادب فارسی در شبه‌قاره هند بر اساس فرهنگ ادبی هند و فارسی پرسورنسی هادی، تهران، خانه کتاب با همکاری شورای گسترش زبان و ادب فارسی. سدارنگانی، هرومل (۱۳۵۵). پارسی‌گویان هند و سند، تهران، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران. Hadi, Nabi (1995). Dictionary of Indo-Persian Literature, New Delhi, Indra Gandhi National Center for the Arts.

ارزرومی، ابراهیم (ملهمی)

(- استانبول ۱۰۶۰ ق). عربی‌دان، شاعر، تاریخ‌نگار فارسی، ترکی‌گوی عثمانی، در قرن ۱۱ ق.

ابراهیم ارزرومی متخصص به ملهمی. از علما و شعرا و مورخان معروف بود و در علوم ریاضی و قوف کامل داشت. در شعر، «ملهمی» تخلص می‌کرد (ششن، ص ۳۳۰).

آثار

تاریخ ملوک روم و افرنج؛ شهنامه فی حق سلطان مراد چهارم؛ چند رساله در علوم و فنون عربیه؛ تاریخ‌نامه عمومی مرادنامه، که از مآخذ جامع‌الدول بوده است؛ فتح‌نامه قره‌بوغدان؛ منظومه شهنشاه‌نامه*.

منابع

ششن، رمضان (۱۳۹۱). «مورخان عثمانی»، تاریخ‌نگاری و مورخان عثمانی، ترجمه و تدوین نصرالله صالحی، تهران، پژوهشکده تاریخ اسلام.

أرموی، لقمان بن حسین

(- بعد از ۱۰۱۰ ق). کاتب، دفتردار، تاریخ‌نگار ایرانی، در دربار عثمانی.

سید لقمان بن حسین أرموی از مردم ارومیه. در اواخر

پی‌کربندی

مؤلف کتاب را در سه بخش تنظیم کرده که بخش نخست موضوع اصلی کتاب است و آن اختلافات تجارته ایرانی و هلند در سال‌های پایانی صفویه (دوره شاه سلطان حسین) است؛ در این بخش چند موضوع مطرح شده است؛ از جمله اختلاف تجارته هلند در ایران، شرکت هند شرقی هلند در ایران، وضع سیاسی ایران در زمان سفارت کیتلار، علت منازعه تجارته ایرانی و هلند، بدتر شدن اوضاع، مأموریت محمد جعفری‌گ، دشواری‌های بازرگانی پشم در کرمان (۱۷۱۶-۱۷۱۸)، گفت‌وگوهای کیتلار در اصفهان، بازگشت کیتلار و درگذشت او و ارزیابی سفارت کیتلار که ۱۴۸ صفحه از کتاب را به خود اختصاص داده است. دو بخش دیگر کتاب در ۷۰ صفحه پایانی آن گنجانده شده است. بخش دوم درباره بازرگانی هلند در عصر افشاریان و بخش سوم راجع به افول شرکت هند شرقی هلند در بندر عباس (۱۷۴۷-۱۷۵۹) است.

منبع

فلور، ویلم (۱۳۷۱). اختلاف تجارته ایرانی و هلند در عصر افشاریان و زندیان، ترجمه ابوالقاسم سری، تهران، توس.

ادراکی بیگلاری قاسم خان ارغنون

(۹۶۹-۱۰۳۰ ق). شاعر، تاریخ‌نگار، در شبه‌قاره هند.

قاسم خان ارغون ادراکی بیگلاری تنوی متخصص به بیگلری یا بیگلاری از مردم تنه. درباره شرح زندگی‌اش، مورخان و تذکره‌نویسان چندان نوشته‌اند و از متن آثارش نیز آگاهی فراوانی یافت نمی‌شود؛ جز این که از مردم تنه و از طایفه آرغونیه (ارغون) بوده (نقیسی، ج ۱، ص ۳۶۶؛ اصغر، ص ۲۷۹؛ حاج‌سیدجوادی، ص ۳۹؛ Hadi, p250) و تحت حمایت‌های خان زمان، قاسم خان بیگلر (حک: ۹۴۷-۱۰۳۳ ق)، که ممدوحش هم بوده، زندگی می‌کرده (اصغر، ص ۲۷۹) و تخلصش را از نام خانواده او گرفته است. بیگلر نام یکی از طوایف ترک است که نسبشان با چند واسطه به ترکان ارغون می‌رسد؛ این خانواده به ترخانیان (حک: ۹۶۰-۱۰۱۱ ق) نیز منسوب‌اند (احمد، ص ۳۴۶). قاسم خان بیگلر یکی از افسران ارشد لشکر سلسله ترخانیه سند بود که، پس از الحاق آن ولایت به دولت تیموری هند، در ۱۰۰۲ ق به خدمت

شماره ۱۰۵۶ در کتابخانه راشدافتندی، به شماره ۵۲۰ در کتابخانه سلیمیه، به شماره ۲۷۴۹ در کتابخانه عاطف افتندی و به شماره ۲۵۳ در کتابخانه مدرسیه سپهسالار. همچنین نسخه‌ای از آن با تاریخ کتابت ۹۷۸ ق در کتابخانه دهخدا تهران موجود است.

منابع: پارسی نویسان آسیای صغیر، ۶۴؛ درباره نسخه‌های خطی، ۳/۳۰؛ الذریعه، ۲۰۹/۱۶؛ زبان و ادب فارسی در قلمرو عثمانی، ۲۱۵؛ فرهنگ نظام، ۵/نب، نج؛ فرهنگ نویسی فارسی در هند و پاکستان، ۲۷۵؛ فرهنگ‌های فارسی، ۲۸۰-۲۸۳؛ فهرس المخطوطات التركیة العثمانیة، ۹/۴؛ فهرس المخطوطات الفارسیة، ۹۴/۲؛ فهرست نسخه‌های خطی ترکی کتابخانه مرعشی، ۲۳۵/۱-۲۳۷؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی، ۲۰۲۰/۳-۲۰۲۱؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه بروسه، ۱۸۷-۱۸۸؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی دانشگاه تهران، ۱۸۰؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه مغنیا، ۱۵۶-۱۵۷؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه‌های ترکیه، ۸۶، ۹۷، ۱۲۸، ۱۹۲، ۲۵۸، ۳۳۴، ۳۸۹، ۴۷۵؛ کشف الظنون، ۱۹۶۵/۲؛ نسخه‌های خطی، ۳۳۴/۵؛ نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ۳۳۴/۵؛ نگاهی به روند نفوذ و گسترش زبان و ادب فارسی در ترکیه، ۳۳۹-۳۴۰؛ هدیه العارفین، ۴۹۷/۲؛ یکی جامع کتبخانه‌سنده محفوظ بولان کب موجوده‌نک، ۶۰؛

Catalogue of the Turkish manuscripts in the British museum, 142-143; Mevlana müzesi, 3/128; Topkapı sarayı müzesi, 2/67.

رسولی

لقمان ارموی (loq.mān-e.or.ma.vi)، سیدلقمان فرزند سیدحسین آشوری/عاشوری ارموی، - استانبول ۱۰۱۰ ق/۱۶۰۱ م، تاریخ‌نگار، مترجم و شاعر عثمانی. گویا اصلش از ارومیه ایران بود، اما به آناتولی کوچید و روزگارش را در دربار سلاطین عثمانی به سر آورد. لقمان در ۹۷۷ ق، پس از علاءالدین منصور شیرازی، معلم و شاهنامه‌چی سلیم دوم (۹۷۴-۹۸۲ ق) و سپس مراد سوم عثمانی (۹۸۲-۱۰۰۳ ق) شد و به تشویق و فرمان آن‌ها منظومه‌هایی حماسی درباره رویدادهای دوره فرمانروایی و پیروزی‌های آنان سرود. وی کتاب‌های فراوانی در

مغنیا، ۱۵۵؛ نگاهی به روند نفوذ و گسترش زبان و ادب فارسی در ترکیه، ۳۴۰.

رشنوزاده

لغت ناجی (lo.qat-e.nā.ji) / لغت عثمانیه، فرهنگی در واژه‌های فارسی و گزارش آن‌ها به ترکی، تألیف معلم ناجی (۱۸۵۰-۱۸۹۳ م). ناجی این فرهنگ را تا واژه «فتوا» پیش برده است. این فرهنگ مقدمه‌ای به ترکی با خط فارسی به نام «اخطارات» دارد. برای واژه‌های فارسی و عربی به ترتیب نشانه‌های «ف» و «ع» آورده است. همه واژه‌های فارسی به دقت اعراب‌گذاری شده است. در این فرهنگ به ترتیب واژه‌هایی که حرف نخست آن‌ها فتحه، کسره و ضمه است، آمده است. ادامه این فرهنگ را ابراهیم مستجابی زاده (۱۸۶۸-۱۹۱۷ م) به همان شیوه پی گرفت و به پایان برد. این فرهنگ به چاپ رسیده است (استانبول، ۱۳۰۸ ق).

منابع: عثمانلی مؤلفری، ۴۲۲/۲-۴۲۵؛ فرهنگ‌های فارسی، ۲۹۱-۲۹۲؛ فهرس المطبوعات التركیة العثمانیة، ۲۸۷/۱.

رشنوزاده

لغت نعمت‌الله (lo.qat-e.nee.ma.tol.lāh)، فرهنگی فارسی به ترکی، نوشته نعمت‌الله صوفیه‌ای فرزند مبارک رومی حنفی (-۹۶۹ ق). مؤلف این کتاب را در یک مقدمه و سه بخش تدوین کرده و در ۹۴۷ ق آن را به پایان برده است. وی در مقدمه آورده که با استفاده از منابعی چون اقنوم عجم، قائمه لطف‌الله حلیمی، وسیله المقاصد رستم مولوی و شامل اللغة قره‌حصاری واژه‌ها را برگزیده و لغات و مصادر را، مانند اقنوم عجم، به ترتیب مفتوح، مکسور و مضموم آورده است. در بخش یکم معنی چهارصدو پنجاه مصدر، در بخش دوم دستور زبان فارسی دری و در بخش سوم اسامی جامد و مشتق آمده و تمام واژه‌های آن اعراب‌گذاری شده است. حاجی خلیفه در کشف الظنون این کتاب را نعمة الله فی لغة الفرس نامیده است. نسخه‌های دست‌نویس فراوانی از این فرهنگ در کتابخانه‌های ترکیه و تهران نگهداری می‌شود که از آن شمارند: نسخه‌هایی به شماره‌های ۱۵۴۹ و ۹۴۴۹ در کتابخانه بورسه، به شماره ۳۴۴۷ در اولوجامع بورسه، به شماره‌های ۲۸۶۲ و ۳۰۴۱ در کتابخانه ماگنسیا، به

15 HAZİRAN 1992

LOKMAN B. SEYYİD HÜSEYİN

ARTEMEL,

Süheyla (Prof. Dr.), Lokman Çelebi, Kiyâfetü'l İnsaniyye fi Şemali Osmaniyye, (The Physiognomy of People and the Descriptions of the Ottoman Sultans) Trans. Ankara : Ministry of Culture and Tourism, 1987.

- Kiyâfetname
- Lokman b. Seyyid Hüseyin

3.65- Kiyâfet İlmî ve Seyyid Lokman Çelebi'nin Kiyâfetnâmesi, Mehmet Serhan Tayşi, İMM. IV, (Kasım 1979).

D. 054

26 HAZİRAN 1996

15 TEMMUZ 1992

LOKMAN B. SEYYİD HÜSEYİN

Bestell-Nr.:

27 B 1952

Seyyid Loqmân: Kiyâfetü'l-insâniyye fi şemâli'l-'Osmaniyye / [Seyyid Lokman Çelebi Ibn-Hüseyni el-'Urmevi el-'Asuri]
İstanbul : The Historical Research Foundation, Istanbul Research Center, 1987. - 45 S., 63 Bl. :Ill.
Inhaltsangabe d. türk. Werkes: Personalbeschreibung der osman. Sultane. - Nebent.: Qiyâfet ul-insâniyye fi semâ'il el-'Osmaniyye. - Text türk. in arab. Schr. - Nebent. in arab. Schr.
NE: Kiyâfetü'l-insâniyye fi şemâli'l-'Osmaniyye

07 MAYIS 1993

→ Lokman, Seyyid Hüseyin

- Oğuzname

GÜNGÖR,

Harun (Yrd. Doç. Dr.), "Seyyit Lokman ve Oğuznamesi", Türk Dünyası Araştırmaları, 44, (1986), 91 - 103.

D. 130
056.1349

21 MART 1992

IVème CONGRÈS INTERNATIONAL D'ART TURC

(AIX-EN-PROVENCE, 10-15 septembre 1971)

Études historiques 3

709.561

CO. Q

ISLAM TARİH SANAT
ve KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMA
MERKEZİ - İSTANBUL

004151

Éditions de l'Université de Provence

Ouvrage publié avec le concours
du Centre National de la Recherche Scientifique

1976

Lokman b. Seyyid Hüseyin posetine.
(kr. EI, V, 814/2)

NEW LIGHT ON THE PAINTERS OF THE «ZUBDET AL-TAWARIKH» IN THE MUSEUM OF TURKISH AND ISLAMIC ARTS IN ISTANBUL

Dr. Günsel RENDA

Among existent manuscripts of the period of Murad III are three illustrated copies of Seyyid Lokman Ashuri's *Zubdet-al Tawarikh*. One of these copies is in the Museum of Turkish and Islamic Arts in Istanbul (N° 1973), the other in Topkapı Saray Museum Library (H. 1321) and the third in the Chester Beatty Library in Dublin (N° 414).

The three illustrated *Zubdet-al Tawarikh* manuscripts have been listed in the museum catalogues and briefly commented on in the monographs on Turkish miniature painting (1).

The text, almost identical in the three copies, was copied from the *Tomari-Hümayun*, a historical work in the form of a large rotulus in the Topkapı Saray Museum Library (A. 3599) (2). A thorough study of this text and the three *Zubdet-al Tawarikh* manuscripts proved once more the identity of Lokman Ashuri, the author, showed how he prepared the text and indicated definite dates for the three manuscripts (3). The earliest in date is the copy in the Mu-

seum of Turkish and Islamic Arts, dedicated to Murad III, in which the text ends with the events of the month of Ramazan 991/September 1583. The Chester Beatty copy, which was made for *Darüssaade Ağası* Mehmed Ağa, dates from "Şevval" 991/October 1583, but the text of the Topkapı copy ends on "Rebiyulahr" 994/March 1586.

The miniatures of the *Zubdet al Tawarikh* in the Museum of Turkish and Islamic Arts are discussed here in the light of a document recently found in the State Archives indicating the names of the artists responsible for this work (4).

The manuscript has 91 folios of 41,3 x 64,7 cm and 40 miniatures. The text is a summary of biblical and political world history covering the creation, stories of the prophets and prominent historical figures of the past and largely Turkish history to the time of the reigning sultan Murad III, also including genealogical accounts of the first twelve Ottoman sultans. Of the forty miniatures, twenty-three illustrate the stories of the prophets, five are portraits of the caliphs and imams and the last twelve are portraits of the Ottoman sultans. A close examination of the text and the genealogical tables which are found in the text in succession showed that three pages with miniatures belonging to the Topkapı copy were misbound in this volume and that seven other pages with miniatures are actually missing from this copy. A comparison of the manuscript with the complete Chester Beatty copy had indicated the subject of each missing miniature (Table I).

The miniatures in this manuscript are of great significance iconographically and artistically and certainly of Lokman Ashuri, it is proven once more by his own words: on p. 79b of the copy at the Museum of Turkish and Islamic Arts in Istanbul: "bu daileri Lokman-Ashuri" meaning "Lokman, myself". The same phrase is found on p. 91a in the Topkapı copy and p. 196a in the Chester Beatty manuscript. The late Prof. Zeki Velidi Togan of Istanbul University mentions that the author is Dulgerzade. Z.V. Togan, *op. cit.*, p. 49. This name is not indicated anywhere in the text or in any other source.

(4) This paper deals mainly with the evaluation of the docu-

(1) S.K. Yetkin, *Islam Sanatı Tarihi*, Ankara, 1954, p. 310. V. Minorsky, *The Chester Beatty Library. A Catalogue of the Turkish Manuscripts and Miniatures*, Dublin, 1958, no. 414, pp. 21-25. Kemal Çığ, "Türk ve İslam Eserleri Müzesindeki Minyatürlü Kitapların Kataloğu" *Şarkiyat Mecmuası*, III, 1959, pp. 59-60. Emel Esin, *Turkish Miniature Painting*, Vermont-Tokyo, 1960, p. 12. Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, C.1., no. 678, p. 222. G.M. Meredith-Owens, *Turkish Miniatures*, London, 1963, p. 19. Zeki Velidi Togan, *On the miniatures in Istanbul Libraries*, Istanbul, 1963, p. 49. S.K. Yetkin, "An illuminated manuscript of the *Zubdet al Tawarikh*", *Atti del Secondo Congresso Internazionale di Arte Turca. Venezia 26-29 settembre, 1963*, Napoli, 1965, pp. 277-281. R. Ettinghausen, *Turkish Miniatures from the 13th to the 18th century*, Milano, 1965, p. 19. F. Ögütmen, *XII-XVIII Yüzyılları Arasında Minyatür Sanatından Örnekler*, Istanbul, 1966, pp. 30-31. I. Stchoukine, *La Peinture Turque d'après les manuscrits illustrés 1ère Partie*, Paris, 1966, pp. 74-75, 120-122, 148-149, nos. 41, 42, 43. S.K. Yetkin, *L'ancienne peinture turque du XIIe au XVIIIe siècle*, Paris, 1970, pp. 39-42.

(2) F.E. Karatay, *op. cit.*, no. 732. There are only two miniatures in this work, a world map and the zodiac.

(3) The comparison of the text in all four copies was made in collaboration with Prof. Bekir Kütükoğlu of the History Department of Istanbul University. As to the unquestioned iden-

Malale: 183-200 arası.

3471 - سيد لقمان جلبي بن حسين الأرموي العاصوري

العثماني المؤرخ الشاعر المعلم الكاتب في الديوان العثماني المتسوق

1601/1010

(أنظر : عثمانلي مؤلفاري 135/3-136 ؛ أحمد توحيد " هنر

نامه " تاريخي عثماني أنجمي مجموعة سي عدد 2 صفحة 103-

؛ 111

من تصانيفه :

1 - زبدة التواريخ = سلسله تامه ء سيد حسين (ت)

خزينه رقم 1321 ورقة 116 ، 991 هـ رقم 1624 ورقة

؛ 15 ؛ أحمد ثالث رقم 3110 ورقة 17 ؛ رقم 3599 ؛

2 - شهنامه ء سليم خان الثاني (منظوم) (ف)

تاريخ التأليف 988 هـ أحمد ثالث رقم 3595 ورقة 158 ؛

روان كوشكي رقم 1537 ورقة 131 ؛ لالا إسماعيل رقم

؛ 348

3 - شهنامه ء مراد الثالث (منظوم) (ف)

بغداد كوشكي 200 جزء 2 ورقة 160 ، 1001 هـ جامعة

إستانبول رقم 1404 ؛

4 - القيادة الإنسانية في الشمال العثمانية (ت)

تاريخ التأليف 996 هـ خزينه رقم 1562 ورقة 63 ؛ رقم

1563 ورقة 77 ؛ علي أمير تاريخ رقم 1216 ؛ روان

كوشكي رقم 1265 ورقة 69 ، 1003 هـ طبع في إستانبول

؛ 1987

5 - هنر نامه - في تاريخ العثماني (ت)

خزينه رقم 1523 جزء 1-2 ورقة 234+302 ؛

MADE YAYIMLANDIĞI YER

10 3 EYL 2000

sayfa: 1074-1075

علي رضا قره بلوط، معجم المخطوطات الموجودة في مكتبات

إستانبول ، الجزء الثاني، [y.y.,t.y.] ، İSAM 141628 ،

meyen bir türbe - medrese, 5) XIV.ve XVI. asırlar arası bir döneme ait Periyar Veli Türbesi, 6) XIV. asra ait adı bilinmeyen bir mezar, 7) XIX. asra ait Muhammed Kerim İşan Türbesi, 8) XX. asra ait Taş Mescid adında yeni bir medrese,

Bunların dışında Ürgenç'te bir türbe daha vardır. O da Sultan Ali türbesidir ki bu türbenin özelliği, onun tamamen Töre Beg Hanım türbesine benzemesidir. Her cihetten birbirine bu kadar çok benzeyen iki türbenin aynı şehirde olması, hayret verici bir durumdur. Sultan Ali İmaretî'nin bir türbe olması, Töre Beg Hanım İmaretî'nin de bir türbe olduğunun bir başka delilidir.

Eski Ürgenç'in abidelerinin hepsi hakkında ayrıntılı bilgiler için şu kitaplara müracaat edilebilir:

HALİMOV Nazar B., "Kadimi Ürgenç'e Siyahat", Aşgabat, "İlim", 1986 HALİMOV N. B., "Pamyatniki Urgança (Soorujeniya, nadpisi, legendı)" Aşgabat, "Türkmenistan", 1991

TEKLİFLER

1) Sovyetler Birliği dağılmadan önce her halükârda Türk Cumhuriyetlerinde yılda bir seminer yapılıyor ve bu seminerlerde okunan tebliğler neşrediliyordu. Fakat 5-6 yıldır seminer yapılamamış ve buna bağlı olarak neşir işleri de yetersiz hâle gelmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden ricamız, burada okunan tebliğlerin bir an önce neşredilmesidir.

2) Yapılan bu seminerin, muayyen bir zaman tesbit edilerek her yıl gerçekleştirilmesi ve böylelikle daimî bir hâle getirilmesi en büyük arzumuzdur.

3) İslâmî eserlerin araştırılmasında, tespitinde ve muhafaza edilmesi konusunda yeni çalışmalar yapıp bunları kitaplar halinde neşretmeliyiz. Diğer müslüman devletlerdeki kültür kuvvetini bir merkeze toplayarak bu İslâmî eserleri himaye etmeliyiz. Bu mukaddes vazifeyi gerçekleştirirken Avrupadaki meslekdaşlarımızın, ilmi restorasyon konusunda buldukları yeniliklerden (teknik yeniliklerden) daha çok faydalanmalıyız. Birleşmiş Milletler Topluluğunun ve özellikle İKOMOS'un imkânlarını daha iyi değerlendirmeliyiz.

4) Biz Türkiye'ye geldikten sonra, burada neşriyat imkânlarının çok daha yüksek bir seviyede olduğunu, memnuniyet verici bir hayretle gördük. Arzu ediyoruz ki, bundan sonra Türk Cumhuriyetlerinde bulunan abideler hakkında yazılan kitapların, Türkiye'de neşredilmesine imkân tanınsın. Abidelerimiz ve özellikle kültürümüz hakkındaki bu eserlerin manevî değeri, maddî değerinden çok daha üstündür. Genel Müdürlüğünüzün, bu yazma eserlerimizin neşri konusunda yardımlarını esirgemeyeceği ümidindeyiz.

Bizler, Türk Cumhuriyetlerinde yaptığımız seminerlerde de karşılaştığımız, bu tür organizelerin ne tür zorluklarla gerçekleştirildiğini bilerek, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün, bu konudaki fedakâr gayretine ve bizlere gösterdiği alâkaya teşekkürlerimizi bildiririz .

SEYYİD LOKMAN ÇELEBİ KIYÂFETÜL-İNSÂNİYYE FÎ ŞEMÂİLİ'L- OSMÂNİYYE

Hazırlayan: Mehmed Serhan TAYŞI

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihi kadar eski bir ilim olan "Kıyâfe (t)" ilmi, bilhassa İslâm dünyasında tıp, idârî ve edebî ilimler ile dîni ilimler'de âlet ilimlerinden biri olarak kabul edilmiştir.

İslâm düşüncesinde; insan vücûdu, bir bakıma rûhu kavrayan ve muhâfaza eden bir elbise, bir kıyâfet gibidir. Bu sebeble "kıyâfe(t)" konusunda kaleme alınan eserlere; "kıyâfetnâme", "vesiletü'l-irfân" "Firâsetnâme" ve "Zübdetü'l-irfân" gibi isimler verilmiştir.

Arap- İslâm devletlerinden Fars ve Türk devletlerine kültür mirası olarak intikâl eden bu ilim dalı, Osmanlı Devleti'nde de "Siyâsetnâme"ler gibi, Osmanlı irfân ehlinin değer verdiği önemli ilimler arasında seçkin yerini almıştır.

Osmanlı "Şehmâmeciliği"nin kıymetli şahsiyetlerinden biri olan "Seyyid Lokman Çelebi"nin bilinen en önemli eserlerinden biri olan bu "Kıyâfetnâme", incelememizde de görüleceği üzere, eserin "Metni"nde "Mukaddime" kısmında, bizzat müellif tarafından eserin ismi "Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî şemâ'ilü'l-Osmâniyye" diye tasrih edilmiştir. Eserin orijinal isminden anlaşılabacağı üzere, kitap iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, "kıyâfet ilmi"nin târifi, kısa târihçesi ve bu konuda yazılmış eserler, bu eserlerin İstanbul kütüphanelerinde bulunan nüshaları, incelememize esas olan nüshanın İstanbul kütüphanelerindeki mevcut nüshalarından bahsedilmiştir.

İkinci bölümde ise, Osman Gâzî ile Sultan III. Murad'a kadar gelen on üç Osmanlı Sultanı'nın "Şemâ'îlnâmeleri" ile edebî ve ahlâkî hâllerinden bahsedilir. Ayrıca bu bölümde, adı geçen sultanların gazâlarından, hayır eserleri ve evkâfından bahsedilir. Eserin içinde ise, yeri geldikçe on üç

eserine yazılan bir şerhdir (KZ, s. 1932; Kaḥḥāla, VI, 105; F. Gökmen, *Rubu Tahtası*, s. 7). Muhtemelen zamanımıza nüshası ulaşmamıştır.

Bibliyografya: Atāi, s. 454; *Fezleke*, I, 177 *Macallat al-Niṣāb*, s. 359a; SO, III, 404; OM, III, 291 nr. 2; F. Gökmen, *Rubu Tahtası*, s. 7.

119. SEYYİD LOKMAN (1010/1601'de sağ)

Sultan III. Murad devri tarihçilerinden ve saray hocalarından olan **Seyyid Lokmān b. Seyyid Ḥusayn al-ʿAṣūrī al-Ḥusaynī al-Urmavī**, Şevval 976'da şehnameci (vakanüvis) oldu. 1005'de bu vazifeden azledilip defterdār tayin edildi. Telif ettiği eserler arasında, 15 Ramazan 987'de Sultan III. Murad'a sunduğu *Şahinşāh-nāme*; 992'e kadar getirdiği *Mucmil al-Tümār* adlı bir Osmanlı hānedāni tārīhi; 997'de yazdığı Osmanlı hükümdarlarının kıyāfet, şekil ve şemāilini anlatan *Kiyāfat al-İnsāniyya fi Şamā'il al-Osmāniyya* 999'da bitirdiği *Şāhnāme-i Al-i Osmān* adlı manzum Osmanlı hānedāni tārīhi başlıcalarıdır. Sultan II. Selim devrini anlatan *Selim-nāme*'si ve Kānūnī Sultan Süleymān devrini anlatan *Hüner-nāme*'si de mühimdir.

Eserleri arasında konumuzla ilgili olarak **Risāle-i Ālāt-ı Rasadiye (T) (رسالة آيات رصدية)**'si bulunmaktadır (OM, III, 136). Rasad āletlerinden bahseden bir eser olup herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

Bibliyografya: TOEM, I, 103 v.d., 430 v.d.d.; Necib Āsım, *Yeni Mecmua*, nr. 9 (İstanbul 1917); Ahmed Refik, *Alimler ve San'atkarlar*, s. 81 v.dd. (İstanbul 1924); OM, III, 135 v.d.; SO, IV, 93; Hammer, *GOR*, IV, 232, not; Hammer, *GOD*, III, 1: Babinger, nr. 141, s. 181-184.

120. ḤUSAYN AL-ḤALḤĀLĪ (ölm. 1014/1605)

Ḥusayn b. Ḥasan al-Ḥusaynī al-Ḥalḥālī al-Hanafī, İran Azerbeycanı'nda Gilān sınırına yakın bir kasaba olan Halḥāl'de doğdu, Şamāhī'de ikamet etti. İlim aldığı ālimlerden biri, Mirzācan Ḥabībullah al-Şirāzī (ölm. 994/1585)'dir.

Ḥusayn al-Ḥalḥālī'nin Osmanlı hākimiyyet bölgesine geliş tārīhi bilinmemekteyse de, Diyarbekir (Āmid)'de ikamet ettiği ve burada bir medresenin başında bulunduğunu biliyoruz. Bu medresede kendisinden ders okuyan öğrenciler arasında, Molla Çelebi al-Amidī (ölm. 1066/1656) (Uşşākī-zāde, nr. 128; Şeyhī, 186b, s. 204) ve Şeyhül İslām ʿAbdurrahīm b. Muḥammed (ölm. 1066/1656) (Uşşākī-zāde nr. 124, s. 194; Şeyhī, 188b; *Macallat al-Nisab* yap. 201a)'de bulunmaktaydı. Yine ʿAbdülkarīm b. Sulaymān b. ʿAbdulvahhāb al-Kūrānī (Muḥibbī, II, 122) de ondan ilim alanlardan biridir.

Tefsīr, hadis, kelām, fıkıh, nahiv, mantık ve astronomi konularında eserler yazmış olan **Ḥusayn al-Ḥalḥālī** 1014/1605 yılında vefāt etmiştir. Astronomi konusunda tespit edilebilen eserleri şunlardır:

1. Risāla fī Şarḥ al-Dā'irat al-Hindiyya (A):

رسالة في شرح الدائرة الهندية

Meşhūr Hanefī fakīhi Şadr al-Şar'ā'nın *Şarḥ al-Vikāya* adlı eserinde zikredilen zaman tesbit āleti "al-dā'irat al-hindiyye"yi tanıtan ve kullanılmasını şekillerle açıklayan bir risāledir. Ḥusayn al-Ḥalḥālī bu risālesini 1006 yılının Şaban ayı sonlarında tamamlamıştır. Risālenin başı:

الحمد لله رب العالمين والصلاة على نبيه محمد سيد الاولين والآخرين... اما بعد، فيقول الفقير الى الله العالي حسين الحسيني الحَلْهَلِي: لما كان اشرف الطاعات بعد الايمان هو الصلاة، امر الله تعالى بها وعين وقتها وقال عز من قائل «اقم الصلاة لدلوك الشمس الى غسق الليل وقرآن الفجر...» واختلف المفسرون في معنى دلوك الشمس... لكن لما كان طريقه الذي اعتبره الراصدون واعتمد عليه المجتهدون... على ماهو المذكور في شرح الوقاية للمولى العلامة... صدر علماء الشريعة... التمس مني الاخوان الطائون ان لي نصيبا من تلك الافئدة ان اكتب له شرحا تبصرة لهم ولسائر الحلان...

Nüshaları:

- * Reşid Efendi, nr. 989/23: talikle, yap. 263-270, 21.5x16.7 (14x6.4) cm, 19 str. Ḥuseyn b. Aḥmed al-İskilibrī tarafından h. 1007'de istinsāh edilmiştir.
- * Kastamonu, nr. 1555/5: talikle yap. 79a-87a, (9x15.5) 16.3x23.3 cm, 17 str. İstinsahı h. 1026'da.
- * Atıf Efendi, nr. 1692/3: nesihle yap. 151b-157a, 14.5x20.5 (8x15) cm, 23 str. İstinsahı h. 1060 civarında.
- * Bayezid Umumi, nr. 4662/2: talikle yap. 61b-73a, 14x20 (6x12.5) cm, 13 str. H. istinsahı 1082'de.
- * Selimiye, nr. 690/2: nesihle yap. 113b-118a, 15.4x21.1 (7.5x14) cm, 21 str. İstinsahı Köle-zāde Maḥmūd tarafından Şa'ban 1087'de tamamlanmıştır.
- * Mathaf al-İrākī, nr. 7905/6: 13 sayfa, 22.5x16 cm, 20 str., ʿAlī b. Hızır b. Muḥammed tarafından h. 1089'de Diyarbekir'de istinsah edilmiştir. *Maḥḥūḥāt al-Falak ve't-Tancim fi Maktabat al-Mathaf al-İrākī*, s. 114 (nr. 266).
- * Gāziantep, nr. 144/8: talik ile, yap. 119a-124a, 21x15 (15.5x8.5) cm, 19 str, 1090 yılı Receb ayında istinsāh edilmiştir.
- * Amasya, nr. 1108/4: talikle yap. 32b-39a, 14.5x20 (8x14.5) cm, 19 str. İstinsahı Zilkāde 1093'te.
- * Kastamonu, nr. 281/3: talikle yap. 28b-35b, 14x20 (5.5x13.5) cm, 21 str. İstinsahı Cemaziyelevvel 1095'de.
- * Veliyüddin Efendi, nr. 2273/4: nesihle yap. 21b-28b, 13x19.5 (6.5x14) cm, 19 str. İstinsahı h. XI. asırda.
- * Kılıç Ali, nr. 1041/7: nesihle, yap. 81b-89b, 20.6x14 (15.7x6) cm, 21 str. H. XI. asırda istinsāh edilmiştir.
- * Haçı Mahmud, nr. 5726/2: talik ile, yap. 11b-16b, 20.9x13.5 (13.2x6.5) cm, 21 str. H. XI. asırda istinsāh edilmiştir.
- * Berlin, nr. 5701: 12 yaprak, 19x14 (11x5.3) cm, 13 str. 1100'de istinsah edilmiştir. Ahlwardt, V, 176.
- * Veliyüddin Efendi, nr. 2313/4: talikle yap. 276b-282b, 12x20.5 (5x13.5) cm, 21 str. İstinsahı Kātib-zāde Muṣṭafā b. Ḥasan tarafından h. 1105'te tamamlanmıştır.
- * Veliyüddin Efendi, nr. 2273/1: talikle yap. 1-9, 13x19.5 (5.5x13.5) cm, 21 str. İstinsahı 1 Şaban 1106'de.
- * Mathaf al-İrākī, nr. 7319/10: 11 sayfa, 14.5x10 cm, 25 str. H. 1111 senesinde İstanbul'da istinsah edilmiştir. *Maḥḥūḥāt al-Falak va't-Tancim fi Maktabat al-Mathaf al-İrākī*, s. 115, nr. 267.
- * Amasya, nr. 1702/10: talikle yap. 132b-139b, 16x21.5 (6x13) cm, 17 str. İstinsahı ʿOmar b. ʿOsmān tarafından h. 1120'de tamamlanmıştır.
- * Selimiye, nr. 910/2: talikle yap. 36b-43a, 12.7x21.7 (5.7x14.2) cm, 19 str. İstinsahı Aḥmed b. Muḥammed tarafından h. 1124'de tamamlanmıştır.
- * Lüleli, nr. 2559/2: talik ile, yap. 22b-30b, 21.8x15.8 (16x9.3) cm, Aḥmed b. Muḥammed tarafından h. 1125 tarihinde İstanbul'da istinsāh edilmiştir.
- * Mathaf al-İrākī, nr. 28123: 15 sayfa, 18x12.5 cm, 18 str, h. 1127'de istinsah edilmiştir. *Maḥḥūḥāt al-Falak va't-Tancim fi Maktabat al-Mathaf al-İrākī*, s. 115, nr. 268.
- * Manisa, nr. 6587/4: talikle yap. 71b-79a, 14.3x20.5 (6x14.1) cm, 19 str. İstinsahı h. 1127'de.
- * Berlin, nr. 5702/7; 7 yaprak (yap. 40b-48), iç ölçüsü 16.5x8 cm, h. 1130'da istinsāh edilmiştir. Ahlwardt, nr. 5702/1.
- * Kastamonu, nr. 2307/13: talikle yap. 187b-191b, 16x21.5 (8.5x15) cm, 21 str. İstinsahı Ahmed al-Amasyavī tarafından h. 1132'de tamamlanmıştır.
- * Erzincan, nr. 150/7: talik ile, yap. 139b-146a, 21x15.7 (12.5x7.3) cm, 18 str, 1139 yılında Bitlis'te İhlāsīye Medresesi'nde istinsāh edilmiştir.

because it was the traditional method used in the Başran school of grammar. Analogy in this sense does not exceed the classical meaning of the word as understood by the classical Greek and Latin grammarians. The use of analogy in these senses was not subject to debate within the Başran tradition.

The third meaning is a special one which has been derived from the Moslem theological literature by al-Anbarī in the tenth century. *Qiyās* in this sense is different from the above two senses, nevertheless scholars who examine Arabic grammar are sometimes prone to confuse them. If we distinguish the first two meanings from the third one, we will clearly see what the influence of the Moslem theology on the development of Arabic grammar was.

RENDERING HISTORY TOPICAL:
ONE ASPECT OF A 16TH CENTURY PERSIAN HISTORICAL
EPIC IN THE OTTOMAN EMPIRE

ISTVÁN NYITRAI
(Budapest)

The following paper contains a small piece of my Ph. D. dissertation in preparation. About the thesis I was talking several times with Professor Zsigmond Telegdi, and he would have liked to participate in its preliminary discussion. On our last appointment in a chilly day of January, 1994 he took leave of me with the following words: "If I am alive I will go to". Unfortunately he could not do so. Therefore, I dedicate this brief contribution to Professor Telegdi, to the memory of our meeting which was to fail to come about.

In the Chester Beatty Library (Dublin, Ireland) an unedited manuscript survives under the title "*Appendix to the Events of Sultan Süleyman I*".¹ It contains a Persian epic in the style of Firdausi's Book of the Kings i.e. written in *mutaqārib*. The volume of the work is 122 folios and the number of its verses totals up to 12 000. According to the chronogram the epic was completed in 1578. The only existing complete exemplar of the work was copied in 1579.²

Not too much is known of the author of the work, *Seyyid Lokman*.³ As his *laqab* (Urmavi) shows, he came from Persia's Ottoman borderland to the Otto-

¹ Seyyid Lokman, *Appendix to the Events of Sultān Sulaymān* (original Persian title *Tatimne-i ahvāl-i Sultān Sulaymān*) Chester Beatty Library, Dublin, MS 413, see V. Minorsky-J. V. S. Wilkinson, *The Chester Beatty Library: A Catalogue of the Turkish Manuscripts and Miniatures*. Dublin 1958. Hereafter referred to as *Appendix*. As to the transliteration of Oriental names, in the case of Seyyid Lokman, in spite of the fact that he was of Iranian stock, I used the Turkish orthography, as it is the generally accepted custom in the scholarly literature which has been mainly written by Turkologists. It is logical, too, because the poet wrote in the Ottoman empire, both Persian and Turkish. As for the transliteration generally, Ottoman Turkish personal names and terms I rendered according to system of the modern Turkish orthography which has been based on modified Latin characters and which is, in spite of its inaccuracies from an Arabic point of view, generally accepted in the literature (for example Āli instead of the more "accurate" 'Alī). Persian words have been transliterated by the classical Persian standard. Words and terms generally used in English can be found in their Anglicized form, such as "sultan", "Grand Vizier".

² On the details see Minorsky-Wilkinson, *op. cit.* 19-21.

³ On the particulars of Seyyid Lokman see C. Woodhead, *An Experiment in Official Historiography: The Post of Şehnâmeçi in the Ottoman Empire c. 1555-1605*, *WZKM LXXV* 75 (1983) 157-182.

29 FEB 1996

mansız yapılan ziyaretleri ve ziyarete giderken yanında davetsiz kişilerle gitmeyi görgü kurallarına uygun bir davranış olarak görmemektedir.

Yemek ve içki topluluklarına ait kurullarla, yiyecek ve içeceklerden az da olsa söz edilen eserde, yazar, toplumun çeşitli sınıfları için değişik kıyâfetler teklif ederken, devrin kumaş ve giyecek çeşitlerini de tanıtmaktadır.

Kendine göre bir av anlayışı olan yazar, avlanma çeşitlerinde de özel bir ayırım yapmaktadır. Meyhâne, Bozahâne ve Kahvehâne gibi eğlence yerleri başıboş insanların veya tiryakilerin uğradıkları yerlerdir. Günümüz sirklerine benzeyen eğlence yerlerindeki çeşitli gösterilerden ve bu gösterileri yapanlardan bahseden 'Âli, gördüğü yirmiye yakın sazın adını vererek bazılarının özelliklerine kısaca değinmektedir.

Askerlik ve askeri sınıflar ile ekonomik hayat hakkında MN. de tatminkâr bilgi bulmak zor olmaktadır. Bununla birlikte, tedâvülde olan paralardan ve ticârî hayâtın varlığından az da olsa söz edilmektedir.

Kişilerin ev kiralama veya ev yaptırmada, giyecek seçiminde mall durumlarına göre davranılması gerektiğine dair gözlemler herhalde her çağda geçerli olsa gerektir. Acemi Ocağı ile Yeniçeriler hakkında söylenenler bildiklerimize bir yenilik getirmemektedir.

Bilgi sâhibi olunmayan konulardan söz açmamak ve bilginlere, belli konularda derinleşenlere saygı göstermek gibi bir ilmi anlayışı benimseyen 'Âli, insanların yüz ve davranışlarından iç durumlarını anlamak bilgisi olan İlm-i Ferâset (İlm-i Kıyâfe) den söz açarak kendisinin de bu konuda ihtisas sâhibi olduğuna dair örnekler vermektedir.

MN. de yolculuk kurallarından da söz edilmektedir. Yolculuk hakkındaki düşüncelerini belirten 'Âli, kara yolculuğu ve deniz yolculuğundan birincisini tercih etmektedir. Çünkü, deniz yolculuğuyla tehlike, diğerine göre daha çoktur. Bu arada karada ve denizde yolcu taşıyan araçların, özelliklerine göre sıralandığı görülmektedir. Denizde işleyen araçlarla, yolcu ve yük taşıyarak ticâret yapılığını öğrenmekteyiz.

Genel çizgileri ile özetlemeye çalıştığımız MN., günümüz araştırmacılarına XVI. yüzyılın yaşayışına ve toplum yapısına ışık tutacak itelikle değerli bir eserdir.

İslâm Medeniyeti Mecmuası, c. IV/2

Dergi / Kitap
Kütüphanede Mevcuttur

(1979) İstanbul, s. 91-112.

K I Y Â F E T İ L M İ V E S E Y Y İ D L O K M A N Ç E L E B İ ' N İ N K I Y Â F E T - N A M E S İ

Yazan: Mehmed Serhan TAYŞI

(Kıyâfet kelimesinin etimolojik incelemesi; Kıyâfet ilminin doğuşu ve tarihi gelişimi; Kıyâfet ilmine yakın ilimler; İstanbul Kütüphanelerinde bulunan «Kıyâfetnâme» nüshaları; Tedkike esas alınan Kıyâfetnâmenin müellifi Lokman Çelebi'nin hâl tercümesi; Eseri olan «Kıyâfetü'l-İnsâniyye fi Şemâ'ili'l-Osmâniyye»nin tedkiki.)

I. K I Y A F E T K E L İ M E S İ N İ N E T İ M O L O J İ K T E D K İ K İ :

Bu hususta etimolojik bir tetkik bize «Kıyâfet» (Kıyâfe) kelimesinin Arapça asıllı olduğunu gösterir. Anlamı ise «bir kimsenin ardınca gitmek»⁽¹⁾ olup, «Kavf» kökünden türemiştir. Bu kelime aynı zamanda «Fîrâset (firâse)» yani bir kimsenin ardınca olmak⁽²⁾; iz sürüp gitmek⁽³⁾, anlamlarında ifade etmektedir. Kıyâfet kelimesi, şüphesiz galat mânâda «elbise, şekil, sûret ve kılık» anlamlarına gelmemektedir⁽⁴⁾.

II. K I Y Â F E (T) İ L M İ :

Bir kimsenin «saç, göz, kulak, el, ayak vs. gibi bütün fiziki uzuvlarının dış görünüşlerinden, o uzuvların sâhibi olan kişilerin ahlâ-

(1) Doç. Dr. Âmil Çelebioğlu, Kıyâfe (t) İlmî ve Akşemseddinzâde Hamdullâh Hamdî ile Erzurum'lu İbrahim Hakkı'nın Kıyâfet-nâmeleri, A.Ü. Ed. Ahmed Cafer oğlu Özel sayısı, Fas. II, S. 11, Ankara 1979, s. 305, Ayrıca Bk. Mustafa Ahterî, Ahterî-i Kebir, İst.,

(2) a.g.e., II, 155 (Mine Mengî, Kıyâfetnâmeler üzerine, TDAY., Belleten 1977, Ankara 1978, s. 300, de bu kelimenin kökü hatalı olarak (Kfv) ve (Kfâ) olarak gösterilmiştir.)

(3) Ahmed Asım, Kâmus Tercümesi, İst., 1305, III, 713.

(4) Doç. Dr. Âmil Çelebioğlu, a.g.e., s. 305.

SELÇUK MÜLAYİM

Trabzon Ayasofyası'nın Tarihlenmesinde Geometrik Bir Kompozisyonun Kronolojik Değeri 215

SEMRA ÖGEL

Hayat (Sofa) Köşkü ve Tahtseki 227

OSMAN F. SERTKAYA

Timürlü Şeceresi (Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine 2152, v. 32-43) 241

FARUK ŞAHİN

Kütahya Çini-Keramik Sanatı ve Tarihinin Yeni Buluntular Açısından Değerlendirilmesi 259

MAHMUT H. ŞAKİROĞLU

Hikmet Turhan Dağlıoğlu (1900-1977) 287

M. BAHA TANMAN

Turhal'ın Gümüştop (Dazya) Köyündeki Namazgâh 309

ORHAN C. TUNÇER

Bitlis-Van Karayolu Üzerindeki Hanlar 317

ŞERARE YETKİN

Konya'da Yeni Bulunmuş Figürlü Stuko Süslemeler ve Anadolu Türk Mimarisindeki Devamı 353

YILLIĞIN VIII. SAYISINDAN SONRAKİ DOKTORA VE LİSANS TEZLERİ 363

KAYBETTİKLERİMİZ 373

Sanat Tarihi Yıllığı, 9-10, 1979-1980, 1981 İstanbul, s.1-22

D. 110
OŞG. 1156

SULTAN III. MURAD ŞEHİNŞAHNAME'Sİ

Hüsamettin AKSU

Bugün İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi FY 1404 numarada kayıtlı bulunan Sultan III. Murad (1574-1595) Şehinşahname'sinin I. cildi, XVI. asır Osmanlı minyatür sanatının en güzel örneklerini ihtiva etmektedir. Seyyid Lokman b. Hüseyin el-Aşûri el-Urmevî (v. 1010/1601) tarafından Sultan III. Murad devrinin 1574-1581 yılları arasında geçen olayları Farsça ve manzûm olarak kaleme alınmıştır. Eser 989/1581'de tamamlanarak III. Murad'a takdim edilmiştir. 1582-1588 yılları arasında yer alan bu devrin olayları da 95 minyatürlü olarak ikinci bir cilt halinde 1592 senesinde yine Seyyid Lokman tarafından Farsça ve manzûm bir şekilde yazılmıştır¹. Ancak III. Murad adına hazırlanan Şehinşahname'nin bu II. cildi 1597 tarihinde Sultan III. Mehmed (1595-1603)'e sunulmuştur². Şehinşahname'nin II. cildi Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. (Bağdad, 200)³. Şehinşahname'nin I. cildinin Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) tarafından tesis edilen Yıldız Sarayı Kütüphanesi'ne hangi tarihte Hazine-i Hümayûn (Topkapı Sarayı Müzesi)'dan intikal ettiğini bilemiyoruz. Cumhuriyet devrinde 1925'de Atatürk'ün emriyle, Yıldız Sarayı Kütüphanesi ile içindeki bazı değerli eşyalar İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.

1 Eserin II. cildi hakkında bilgi için Bkz.: Atasoy, Prof. Dr. Nurhan. III. Murad Şehinşahnamesi Sünnet Dügünü Bölümü ve Philadelphia Free Library'deki İki Minyatürlü Sayfa. (İstanbul Üniv. Ed. Fak. Sanat Tarihi Yıllığı. V., İstanbul 1973, s. 359-387).

2 Atasoy, Prof. Dr. Nurhan. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi. (İst. Üniv. Bültenl. Sayı V., İstanbul 1977, s. 30-32).

3 Karatay, Fehmi Edhem. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu. İstanbul 1961. (s. 274-275).

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ
ESKİ TÜRK EDEBİYATI ANABİLİM DALI

İsmail T. Ede

135655
F

ŞEHNÂMECİ LOKMÂN'IN

HÜNER-NÂME'Sİ

(2. CİLT - 1-154. VARAK)

İNCELEME- METİN-SÖZLÜK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

DOÇ. DR. A. ATILLA ŞENTÜRK

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	135655
Tas. No:	T811-216 ERD.Ş

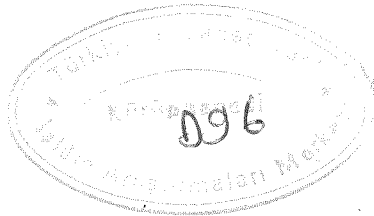
ZEKERİYA EROĞLU
960012

İSTANBUL- 1998

thus referencing the tradition of consultation that maintained an honest tension between the precepts of religion and state and privileged tradition as a guide to present action.

Mixing elements of innovation and convention, Aziz Efendi's text dramatically captures the ideological crisis at the heart of late sixteenth and early seventeenth-century Ottoman advice manuals. The authors feared decline, sought redemption in the fundamentals of the circle of justice, and made restoration of the past the primary vehicle of reform. Yet in producing this ideal vision, they systematized the workings of state, and objectified former practices as institutional foundations. Their literary style partly embraced the mirror genre's art of reflection and concealment, yet also generated cracks in the surface by deploying administrative genres and activating an archival history of the Empire. In so doing, their work embodied a shift from statecraft premised on the character and actions of the Sultan toward an abstracted and bureaucratized vision of government that best describes the Ottoman Empire in the eighteenth century.

1102

Farklı Açılardan Bir Bakışla Şehnameci Seyyid Lokman'ın Saray İçin Hazırladığı Eserler

Hilal Kazan*

120208
Lokman b. Hüseyin

Şehnamecilik, doğu edebiyat geleneğinin karakteristik bir özelliğidir. Firdevsî-i Tûsî'nin -Pişdadiler, Keyaniler, Zerdüş't ve İskender'in İran'ı istilasını, Eşkâniler- gibi mitolojik objelerle yazdığı meşhur şehnamesi daha sonraki devirlerde bütün doğu toplumlarında benimsenmiş aşağı yukarı her hükümdar, sarayında kendi himayesinde bir şehnameci vazifelendirmiş ve kendi kahramanlıklarını, avlarını destansı tarzda yazmalarını istemiştir¹. Şehname geleneğini devam ettiren Osmanlı şehnamecilerinin en önemli özelliklerinden biri ise konularını gerçek hayattan ve olaylardan almalarıdır. Onların eserlerinde gerçek üstü kahramanlar yoktur. Bu çalışmada Osmanlı şehnameciliğinin XVI. yüzyıldaki en meşhur siması olan Seyyid Lokman'ın saray-ı hümayun için hazırladığı eserleri farklı bir bakış açısıyla değerlendirilecek, eserleri ve minyatürleri ile ilgili bazıları şimdiye kadar kısmen yayınlanan arşiv kaynakları incelenecektir.² Bu kaynaklardan edinilen bilgiler

* TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM).

1 Mehmet Kanar, "Şâhnâme", *DİA*, 38, İstanbul 2010, 289-292.

2 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Kâmil Kepeci (KK.) 250, s. 37 için bkz. Nuran Atasoy, *1582 Süsnâme Düğün Kitabı*, İstanbul, 1997; BOA. KK. 242, 1-2 için bkz. Günsel Renda, *Üç Zübdetü't-Tevârih Yazmasının İncelenmesi*, yayınlanmamış doktora tezi, HÜ, Ankara, 1969; 45+BOA. KK.239, s.243, KK. 242, s. 10-11 için bkz. Günsel Renda, "Topkapı Sarayı Müzesindeki H.1321 no.lu Silsilenâme'nin Minyatürleri" *Sanat Tarihi Yıllık V*, İÜEF, İstanbul, 1972-73, 443-481; BOA, KK. 242 için bkz. Günsel Renda, "Chester Beatty Kitaplığındaki Zübdetü't-Tevârih ve

29 ARALIK 1981

Doktora Tezi

ÜÇ ZÜBDET-ÜT TEVARİH YAZMASININ İNCELENMESİ

Dr. Günsel RENDA*

Bu çalışmada III. Murat döneminin (1574-1595) ünlü şehnamecisi Seyyid Lokman Aşuri'nin yazdığı *Zübdet-üt Tevarih* adlı yapıtın Türk İslam Eserleri Müzesi (no. 1973), Chester Beatty Library (no. 414) ve Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığında (H 1321) bulunan üç minyatürlü kopyası incelenmiştir. Bir dünya tarihi olan *Zübdet-üt Tevarih*'in ilk bölümü Hz. Adem'den başlayarak birçok Eski Ahit ve Kuran peygamberinin öyküsünü, Hz. Muhammed'in hayatını ve Türk İslam tarihinin ana noktalarını içerir. İkinci bölüm ise ilk 12 Osmanlı padişahının dönemleri ile ilgili olaylara ayrılmıştır. Bir silsile name niteliği de taşıyan bu metinde adı geçen bütün peygamberler ve tarihin ünlü büyüklerinin şeceresi belirtilmiş ve sonuç olarak III. Murat'a bağlanmıştır. Bu çalışmada her üç yazmanın metni incelenmiş ve minyatürleri ikonografi ve üslup özellikleri açısından karşılaştırılmıştır. Minyatürlerin önceki ve çağdaş örneklerle ilişkisi saptanarak Osmanlı ve genel İslam resim sanatı içindeki yeri belirlenmiştir. Araştırma şu sonuçları ortaya çıkarmıştır: Türk İslam Eserleri Müzesindeki *Zübdet-üt Tevarih* 1583 yılında III. Murat'a sunulmuş olan ilk ve özgün kopyadır. Chester Beatty kitaplığındaki yazma, aynı yıl Darüssaade ağası Mehmed Ağa için hazırlanmıştır. Topkapı Sarayı Kitaplığındaki kopya ise 1586 yılında tamamlanarak Sadrazam Siyavuş Paşa'ya sunulmuştur. Ayrıca Türk İslam Eserleri Müzesindeki yazmanın minyatürlerinin öteki iki kopyaya önderlik ettiği ortaya çıkmıştır. Her üç yazmanın ilk bölümünde yer alan ve yaklaşık 49 peygamberin öyküsünü canlandıran minyatürler, Osmanlı dini minyatürünün bilinen en eski örneklerindedir. Bu minyatürler, klasik Osmanlı minyatür okulunun dinsel alandaki örneklerini vermektedir. Ayrıca Başbakanlık Arşivinde yapılan çalışmaların sonucunda bulunan bir belge ile Türk İslam Eserleri Müzesindeki *Zübdet-üt Tevarih*'i hazırlayan 13 nakkaşın kimlikleri ortaya çıkmış ve karşılaştırmalı bir çalışmayla, adı geçen sanatçıların üslubu saptanabilmiştir.

Tez Tarihi : 1969

* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

and (3) with Aesop. The identification with Balaam is old. Al-Tha'alabī and al-Baydawī (although not al-Ṭabarī apparently) give the following genealogy: Luḳmān b. Ba'ūr b. Nāhūr b. Tārīkh. It would seem that some Muslim exegetes sought for something corresponding to Luḳmān in the Bible. They found this in Balaam, as the roots *b-l-c* and *l-k-m* both mean "to swallow". This identification may have been reinforced by the talmudic tradition that Balaam (and also Job) was one of the seven gentile prophets who preached to the nations of the world (BT *Baba Batra*, 15b). This became a Muslim tradition which entered the Hebrew *Mishlê Sendebār*, where Luḳmān is one of the seven wise teachers of the king's son (ed. and tr. M. Epstein, Philadelphia 1967, 54-5), and also the *Disciplina clericalis* of the Spanish Jewish apostate Petrus Alfonsi (ed. A. Hilka and W. Söderhjelm, Heidelberg 1911, 3), where it specifically states: "Balaam qui lingua arabica vocatur Lucaman". It is clear that for Muḥammad and his contemporaries, there was no confusion between Luḳmān and Balaam. Neither is there any confusion in al-Ṭabarī, who does not make Luḳmān the son of Beor and who relates the story of Bal'am b. Bā'ūr in its proper place and with the correct details (al-Ṭabarī, i, 508-10). On the other hand, al-Tha'alabī makes Luḳmān Beor's son, while at the same time devoting a full narrative to Bil'am b. Bā'ūrā (*Kiṣāṣ al-anbiyā'*, 186-9). Al-Tha'alabī and others like him were probably aware of the inconsistency, but wished to connect Luḳmān with the Bible at any cost. Horowitz has suggested that perhaps early Muslim traditionalists' Jewish informants connected Luḳmān with the Edomite king Bela son of Beor in Gen. xxxvi, 32 (*Jewish proper names and derivatives in the Koran*, in *HUCA*, ii [1925], 173 f.), and that this was the source of the confusion.

Luḳmān's similarity to Aḥīkar was also noticed long ago, but it was only in the early 20th century that the identification found a vigorous champion in Rendel Harris, who devotes ch. vii of his *Story of Aḥīkar* to it. He bases his identification on the agreement of Sūra XXXI, 18, with Aḥīkar's warning about the voice of the ass, the formulaic "O my son" in both, and the Arab hypotheses which compare Luḳmān with other figures in legend and history, notably to the relationship of Luḳmān, Aḥīkar and Aesop. The arguments, however, are not convincing. The Aḥīkar legend was known in the Arab world, and a considerable number of Arabic and Karshūnī manuscripts have survived. Many of the aphorisms attributed to Aḥīkar, like those attributed to Luḳmān, were part of the common stock of Near Eastern lore and may be found in the Bible, the Apocrypha and elsewhere. The use of the introductory formula "O my son" was standard in admonitory literature of this sort, and is found in *Proverbs* and *Ben Sira*, to mention only the most outstanding examples.

Any real relation between the personalities of Luḳmān and Aḥīkar comes through Aesop. The story of Aesop shows originally a close relationship to that of Aḥīkar. The later legend of Luḳmān has borrowed much of the story of Aesop and thus become obliquely like the Aḥīkar story, but in reality Luḳmān is not directly connected with Aḥīkar but with Aesop.

5. Luḳmān in Persian and Turkish literature and lore. Luḳmān was a fairly popular figure in Persian literature. A lengthy chapter is devoted to him in the 5th/11th-century Persian *Kiṣāṣ al-anbiyā'* of al-Nīsābūrī (ed. Ḥ. Yaghmā'i, Tehran 1340/1961, 333-8), which contains anecdotes

found in the Arabic *kiṣāṣ* as well as some new material. Rūmī devotes several stories to Luḳmān in the *Mathnawī*. In addition to the well-known anecdote of Luḳmān's innocence proven by drinking warm water (*Mathnawī*, ed. Nicholson, GMS iv/1, London 1925, 220-1), Luḳmān appears as an idealised ascetic who is a pure slave (*banda-yi pāk*) to his earthly and heavenly masters and thus is master of himself and free from sensual passion (*kh'wādja būd wa az hawā āzād būd*). In this story, Luḳmān is the true master and his master the slave. He exchanges clothes and roles with Luḳmān when they travel. He would gladly set him free, but knows that Luḳmān has found true freedom in servitude (*ibid.*, 326-9). In another anecdote, Luḳmān's master will only eat food from which Luḳmān has partaken and is enraptured even with the scraps. One day upon receiving a gift of a melon, he gives Luḳmān slice after slice. The latter eats it as if it were honey. When the master himself tastes the final slice his mouth is blistered by the sourness. He asks Luḳmān how he could eat such poison. Luḳmān replies that he had received such bounty from him that he could not do otherwise. The love of the giver makes the bitter sweet (*ibid.*, 329-32). Sa'dī relates a story in which Luḳmān is once again an idealised ascetic in the Persian mould. By mistake, he is placed into cruel slavery for a year, bearing all in silence. When the mistake is realised, he harbours no grudge and says that he has learned compassion from the experience (*Būstān*, in *Kulliyāt-i Sa'dī*, ed. M. 'A. Farūḡhī, Teheran 1964, 328).

Luḳmān was known to the Turks from both Arabic and Persian literature. In addition to his standard roles, he also appears in Turkish folklore as an Arab physician by extension of his title *hakim* (see W. Eberhard and P. N. Boratav, *Typen türkischer Volksmärchen*, Wiesbaden 1953, 346). In one tale, Luḳmān teaches the adventurer Mehmed the Mad how to cure the wife and daughter of the king and the wife of the grand vizier, all three of whom had grown horns (W. S. Walker and A. E. Uysal, *Tales alive in Turkey*, Cambridge, Mass. 1966, 33).

Bibliography: in addition to the works cited in the text, see C. H. Toy, *The Lokman-legend*, in *JAOS*, xiii (1889), pp. clxxii-clxxvi; L. Leroy, *Vie, préceptes et testament de Lokman*, in *ROC*, xiv (1909), 225-55, where some very important texts are given; H. Schwartzbaum, *Jewish and World folklore*, Berlin 1968, contains many references and parallels to Luḳman; H. Halm, *Kosmologie und Heilslehre der frühen Ismā'īliya*, Wiesbaden 1978, 34 ff., for Luḳmān's place in the esoteric doctrines of the Seveners. Still very useful for the fables of Luḳmān and their many relationships is V. Chauvin, *Bibliographie des ouvrages arabes*, Liège 1892-1922, iii, 1-82. For Aḥīkar, see T. Nöldeke, *Untersuchungen zum Aḥīkar-Roman*, in *AGW Gott.*, Phil.-hist. Kl., N.F. xiv/4, Berlin 1913; F. C. Conybeare, J. R. Harris and A. S. Lewis, *The Story of Aḥīkar*, Cambridge 1913; R. H. Charles (ed.), *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament*, Oxford 1913, 715-84. (B. HELLER - [N. A. STILLMAN])

✗ **LUKMAN B. SAYYID HUSAYN AL-ASHURĪ AL-HUSAYNĪ AL-URMAWĪ** originated from Urmiya in western Persia. It is not known when he, or perhaps already his family before him, migrated to the Ottoman empire. Nor do we know much about his studies and career. He was apparently a protégé of the Grand Vizier Mehmed Soḳullu (d. 937/1579) and of the influential *Kh'wādja* Sa'd al-Dīn [q.v.] whom he

LOKMAN

Şagiri M. Gafuri İjadi, "G. Tuğay Satirahı", "G. Tuğay Poeziyahının Xalıqsanlığı", "Yanı Däwer Şagiri", "R. Nigmätizen Böyük Vatan Hugişi Osorondağı İjadi" gibi çalışmalarının Başkurt edebî tenkidinin gelişiminde belli yerleri vardır. Başkurt edebiyatının 7'ci sınıf için hazırlanan ders kitaplarının yazarı idi. Başkurt edebiyatı üzerine diğer millet mensupları için ders kitaplarının hazırlıklarında da katıldı, Başkurt dili ve edebiyatı hocalarının eğitilmesinde büyük rol oynadı.

Kay.: *Başqort Yazınsıları Antologiyahı*, Ufa 1988. ♦♦R. KİNZEBAYEV

LOKMAN, Siyitnisa (1956-): Uygur Türk şairi. Kaşgar'a bağlı Yarkent ilçesinde doğdu. 1969'da ortaokulu bitirince çalışmak zorunda kaldı. 1977'de Şıncañ Üniversitesinin Edebiyat bölümünden mezun oldu. Ürümçi Radyosunda çalışan Seyitnisa, 1992'de Türkiye'ye göç etti. 1966'da ilk şiiri yayımlanan şairin, vatan, millet, hürriyeti konu alan çok sayıda şiir, gazel ve muhammesleri bulunmaktadır. Türkiye'ye geldikten sonra da, daha aktif olarak bu konularda yazmaya devam etmiştir. **Eserleri/Şiir:** *Kızıl Gül* (1986).

Kay.: *Bulbullar Nezmisi*, Ürümçi 1986. ♦♦A. B. İLTEBİR

LOKMAN, Üzeyir (1949-): Şair. Niğde ili, Bor ilçesinde doğdu. İlk, orta, lise öğrenimini bu ilçede yaptı. Daha sonra Güzel Sanatlar Akademisine bağlı uygulamalı Endüstri Sanatları Yüksek Okulu'na girdi. İç mimar endüstri tasarımcısı olarak 1975 yılında mezun oldu. Daha çok serbest tarzda yazdığı şiirlerinde benzetmeler, hayale dayalı parlak anlatımlar vardır. Okul sıralarında başlayan şiir denemeleri, zaman içinde gelişme gösterdi içli sevgi şiirleri yazdı. Hikâye denemeleri de yapan şair, şiirde karar kıldı. **Eseri/Şiir:** *Akşamların Durağı*.

Kay.: Yaz. Arş. ♦♦İ. ÖZMEL

LOKMAN Çelebi (?-1601): Tarihçi şair. Rumiye'de doğdu. Peygamber soyundan geldiği için Seyyid diye anıldı. Kanunî devrinde Azerbay-

can'a yapılan seferler sonucu bu ülkeden Osmanlı sarayına gelen âlim ve sanatkârlardan biridir. Önce babasıyla birlikte, Hasankeyf'te tımar-eri olan amcasının yanına geldiler. Sonra Haleb'e gidip Şemsî Paşa ile tanıştılar. Paşa Lokman'ı Türkçe şiir yazmaya teşvik etti ve şairin Kanunî'yi öven bir gazelini Diyarbakır Elmalu Yurdunda dinlenen padişaha sundu. Gazeli beğenen padişah şaire yüz altın caize ve Diyarbakır evkafından birkaç parça vazifenin maaş olarak bağlanmasını emretti. Bu gelirle Lokman öğrenimini tamamladı. 2. Selim devrinde (1566-1574) Saray-ı Hümayun ve Enderun hocalığına atandı ve Esiri mahlaslarını kullanan Tarihçi Eflatun Çelebi'nin (öl. 1569) üzerine Şehnameciliğe tayin edildi. 3. Mehmed'in Eğri seferine katıldı. Padişahın bu seferin parlak bir şekilde kaleme alınması isteği dolayısıyla Şehnameci olan Talikizade Ahmed Çelebi'ye yardım etmesi için seferden affolunarak İstanbul'a döndü. Bir süre sonra kenar defterdarlıklardan birine tayin edildi. Vefatına kadar Talikizade'ye ve ondan sonra Şehnameci olan Hükmî Hasan Efendi'ye yardım etti. Devrinin kudretli şairlerinden olan Lokman Çelebi'nin bir divanı dolduracak kadar şiiri vardır. Ayrıca resmî görevi icabı yazdığı eserleri bulunmaktadır. **Eserleri:** *Hünernâme* (Tarih ve Halkiyatla ilgili yazılışı 1579-1984 TS. N. nu. 1523-1524, 2 C., Kanunî'ye ayrılmış olup Nakkaş Osman tarafından yapılan 65 minyatürle süslüdür), *Şehname-i Selim Han* (2. Selim devrinin tarihi ve siyasî olaylarını anlatan bir eser), *Zübdetü't-Tevârih* (Tımar veya Nesebname-ı Hümayun isimleri de verilmektedir. Hz. Adem'den 3. Mehmed'e kadar gelen bir silsilenamedir. İçinde tezhipli 66 tane minyatür vardır. TSMK Hazine nu: 1624 ve TSMK III. Ahmed nu: 3110), *Silsilenâme* (Sadrazam Siyavuş Paşanın emri ile silsilenâmeler derlenerek yazılmıştır. TS.H. Nu: 1321), *Kıyafetü'l-insâniyye fî Şemâ'ili'l Osmâniyye* (Seyyid Lokman'ın kıymetli eserlerinden biri olan bu Kıyafetnâme, Osmanlı padişahlarının evsaf ve şemailini ihtiva etmektedir. TSMK Hazine nu. 1562, 1563; TSMK Revan nu. 1265, TSMK Emanet Hazi-